a b c c d d e e f ff g g h h i i k k l ll m m n n o
p p q r r s ſ ſſ ſk t t tt u u vv x y z z &.

Efforce toy d'apprendre ſinceſſamment,
Car d'exercer l'eſprit viſt mieux & ſage,
Et eſcrinant on prend accroiſſement
De mainte beaux traicte, faicte d'vne bonne vſage,

A B C D E F G H I K L M N
O P Q R S T V W X Y Z.

Par le grand bien que l'eſcriture apporte
Ieunes enfans, raiſon tous vous exhorte
De coſtander c'eſt art tant precieux,
Et à l'aymer eſtre tous deſireux.

verv-civ-98-1566[Granjon]
1566, Granjon's 'Dutch' English-sized Civilité[C] [Civ 98] (1566) as shown in Georgius Fabricius *Elegantiarum puerilium … Ciceronis epistolis,* Antwerp, W. Silvius, 1566, fol. Q8. Courtesy Plantin-Moretus Museum, Antwerp.

Hendrik D. L. Vervliet en zijn voorliefde voor de gedrukte letter

Een levenslange verzameling aan typografisch onderzoek nu in het Museum Plantin-Moretus

Zanna Van Loon, Joost Depuydt en Kristof Selleslach

Hendrik Vervliet (1923–2020) wordt vandaag de dag nog steeds aanzien als de internationale autoriteit bij uitstek van zestiende-eeuwse typografie in de Lage Landen en Frankrijk. Zijn jarenlange specialistische onderzoek heeft aanzienlijk bijgedragen tot onze kennis over het gebruik van gedrukte lettertypes in vroegmoderne boeken door zich te richten op de productie ervan door lettersnijders en -gieters. Net voor zijn dood in augustus 2020 schonk de bibliothecaris, bibliofiel en boekwetenschapper op rust zijn uitvoerige persoonlijke bibliotheekcollectie en onderzoeksarchief aan het Museum Plantin-Moretus, waar hij zelf ooit nog aan de slag was als adjunct-conservator. Een van de voorwaarden die hij bij de schenking stelde was de onverwijlde ontsluiting naar en de actieve consultatie door onderzoekers. De verzameling omvat een divers amalgaan aan werk- en studiemateriaal, van zijn eigen wetenschappelijk werk over typografie door de eeuwen heen en (digitaal) beeldmateriaal van letters en lettertypes, tot (les)notities en informatie over het moderne bibliotheekwezen. In de collectie zijn daarnaast ook verschillende publicaties over de (vroeg)moderne typografie en de boekdrukkunst terug te vinden.

Deze collectie boeken, notities en beeldmateriaal, die tot stand kwam tijdens meer dan zeventig jaar lang verzamelen, zijn van niet te onderschatte waarde voor het museum. Zo leveren ze niet alleen inzichten in Vervliets denkproces tijdens zijn analyse op. Ze bieden ook voer voor toekomstig

Foto links: digitaal bestand van letterset civilité van Robert Granjon (verv-civ-98-1566[Granjon]).

boekhistorisch en typografisch onderzoek. Dit artikel houdt daarom de geschiedenis en vorming van Vervliets collectie tegen het licht. Het bespreekt hoe het museum het behoud en beheer en de ontsluiting ervan de afgelopen jaren opvatte. Ten slotte gaan we verkennend na hoe we de deelcollectie in de toekomst willen inzetten bij de creatie van een bruikbaar onderzoeksinstrument van vroegmoderne lettertypes.

Hendrik Vervliet in de tuin van het Museum Plantin-Moretus, april 2008.

De ontvanger: het Museum Plantin-Moretus

Het Museum Plantin-Moretus op de Vrijdagmarkt in Antwerpen is het oorspronkelijke woonhuis en de drukkerij-uitgeverij van de succesvolle drukkersfamilie Plantin-Moretus. In de late jaren 1540 migreerde de stichter van het drukkershuis, Christoffel Plantijn (ca. 1520–1589), met zijn vrouw Jeanne Rivière (1521–1596) en hun eerste dochter Margareta van het Franse Caen naar het bruisende handelscentrum Antwerpen. De eerste jaren werkte Plantijn in de Scheldestad als boekbinder en -verkoper. Rond 1555 opende hij de deuren van zijn drukkerij en boekenwinkel, dat hij de decennia nadien gestaag tot een succesvol bedrijf met als logo een gulden passer en als motto *Labore et Constantia* (Latijn voor 'hard werk en standvastigheid') wist uit te bouwen ondanks de politieke en religieuze troebelen van die tijd. Met het succes groeide ook zijn atelier, waardoor hij enkele keren zijn hebben en houden verhuisde naar een groter pand: van de Lombardenvest naar de Twaalfmaandenstraat en de Kammenstraat. Op 24 juni 1576 bracht Plantijn zijn familie en zijn drukkersatelier permanent onder in een pand tussen de Hoogstraat en de Vrijdagmarkt. Na zijn dood kwam schoonzoon Jan I Moretus (1543-1610) aan het hoofd van de drukkerij met als naam de *Officina Plantiniana* ('Plantijnse werkplaats') te staan. Het betekent de start van een familiedynastie aan drukkers. Moretus erfde niet alleen het bedrijf, maar ook het woonhuis aan de Vrijdagmarkt. Eeuwenlang woonden en werkten zijn opvolgers in het steeds uitdijende gebouw. In 1876 besloot de laatst eigenaar Edward Moretus (1804–1880) het huis, interieur en de inboedel aan de stad Antwerpen te verkopen. Een jaar later ging het gebouw open voor het publiek als museum.

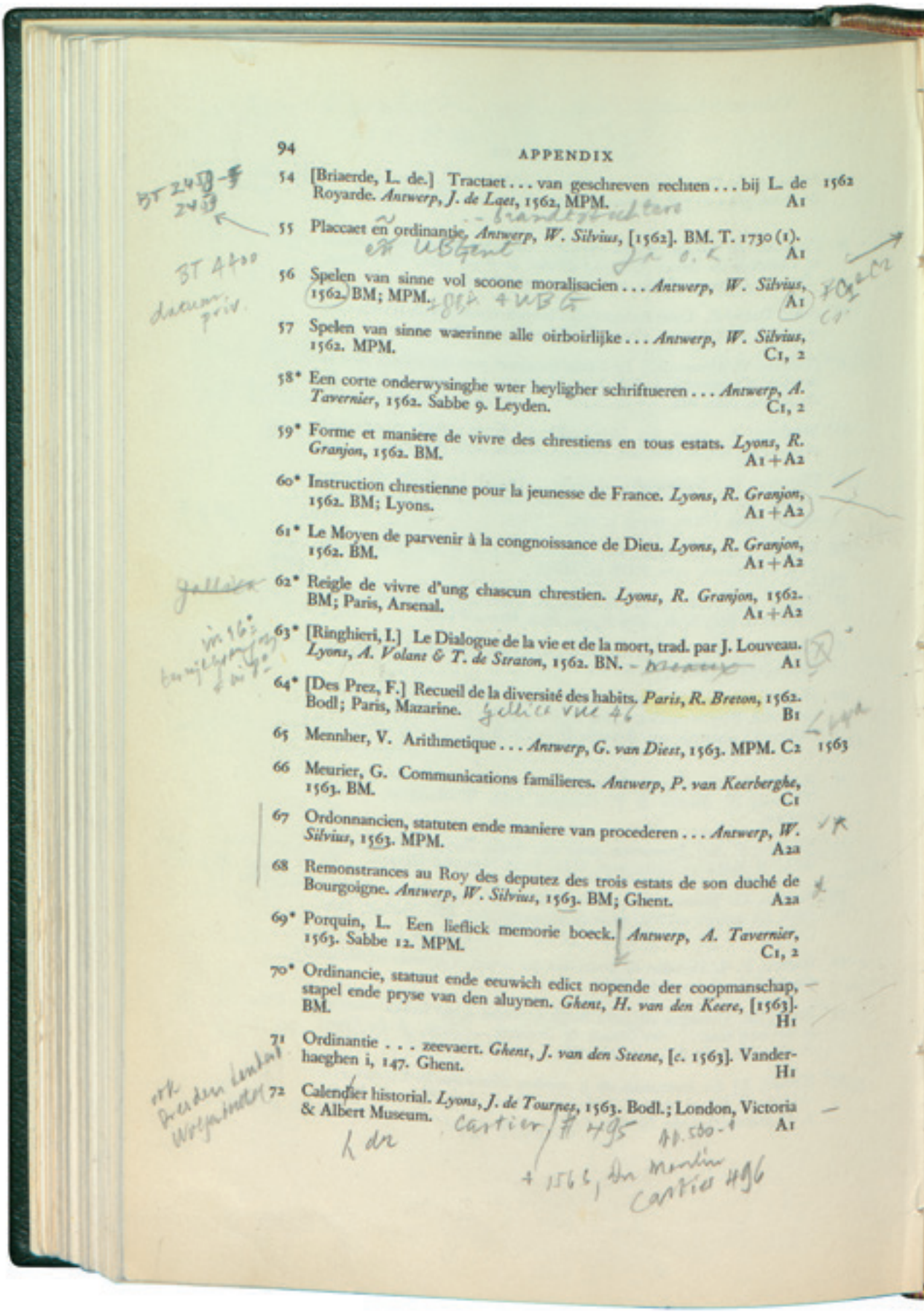
De inboedel, het interieur, de stock, het archief, de bibliotheek en het werkmateriaal van de *Officina Plantiniana* zijn vandaag de dag allemaal in een goede staat bewaard. De enige nagenoeg volledig in situ bewaarde pre-industriële drukkerij ter wereld is een unieke getuige van een iconisch uitgeversgeslacht. Het **historische huis** inclusief het drukkersbedrijf, dat opengesteld is voor publiek, staat als monument op de lijst van Unesco werelderfgoed. In de verschillende kamers van het pand bieden meubels, huisraad, talloze portretten en andere kunstwerken een unieke blik in de lange familiegeschiedenis. In de rijke kunstcollectie van de welgestelde familie Moretus zijn schilderijen terug te vinden van onder meer Peter Paul Rubens (1577–1640), die vriend aan huis was. De **erfgoedbibliotheek** van Museum Plantin-Moretus huisvest niet minder dan 650 unieke handschriften (waaronder 102 middeleeuwse verluchte exemplaren), meer dan 40.000 vroegmoderne (on)ingebonden drukken en 69.000 eenbladdrukken, inclusief zeldzame en unieke exemplaren uit de Europese boekdrukkunst. Door een doordacht aankoopbeleid uitgebouwd door Max Rooses (1839–1914), de eerste conservator van het museum, groeide de collectie oude drukken doorheen de jaren verder aan. Om deze collectie verder te vervolledigen, spoort het museum actief nog niet bekende of variante drukken (in samenwerking met/in opdracht/in navolging) van de Plantijnse uitgeverij op. Jaarlijks slaagt het museum er effectief in om een aantal van die werken aan te kopen op veilingen en bij antiquaren, maar ook schenkingen

Delen van het archief Vervliet verpakt in zuurvrije dozen.

van particulieren dragen bij tot deze collectieverrijking. Hierdoor vormt dit collectiegeheel momenteel de meest volledige verzameling van Plantijn- en Moretusdrukken ter wereld. Sinds de opening van het museum verzamelen we bovendien in onze moderne bibliotheek systematisch vakliteratuur en referentiewerken over de (boek)drukkunst dat onderzoek naar onze collecties faciliteert.

Het museum huist ook een **prentenkabinet**, dat tot de top 50 van de wereld behoort. Het prentenkabinet van het Museum Plantin-Moretus omvatte in oorsprong de tekeningen en prenten uit de collectie van de *Officina Plantiniana* en de privécollectie van Max Rooses die hij aan het museum schonk. De collectie, die een belangrijk documentatiecentrum vormt voor de studie van de grafische kunsten in Antwerpen en bij uitbreiding van de Nederlanden, bevat een rijke verzameling oude tekeningen en grafiek van Antwerpse meesters van de zestiende tot de achttiende eeuw van onder meer de bekende vroegmoderne graveursfamilies Wierix, Galle, Sadeler en Collaert, schilders als Rubens, Van Dyck, Jordaens en Jan Brueghel, maar ook nagenoeg alle Rubensepigonen en daarnaast hedendaagse grafiek en

94 APPENDIX

54 [Briaerde, L. de.] Tractaet . . . van geschreven rechten . . . bij L. de Royarde. *Antwerp, J. de Laet*, 1562. MPM. A1 1562

55 Placcaet en ordinantie. *Antwerp, W. Silvius*, [1562]. BM. T. 1730 (1). A1

56 Spelen van sinne vol scoone moralisacien . . . *Antwerp, W. Silvius*, 1562. BM; MPM. A1

57 Spelen van sinne waerinne alle oirboirlijke . . . *Antwerp, W. Silvius*, 1562. MPM. C1, 2

58* Een corte onderwysinghe wter heyligher schriftueren . . . *Antwerp, A. Tavernier*, 1562. Sabbe 9. Leyden. C1, 2

59* Forme et maniere de vivre des chrestiens en tous estats. *Lyons, R. Granjon*, 1562. BM. A1 + A2

60* Instruction chrestienne pour la jeunesse de France. *Lyons, R. Granjon*, 1562. BM; Lyons. A1 + A2

61* Le Moyen de parvenir à la congnoissance de Dieu. *Lyons, R. Granjon*, 1562. BM. A1 + A2

62* Reigle de vivre d'ung chascun chrestien. *Lyons, R. Granjon*, 1562. BM; Paris, Arsenal. A1 + A2

63* [Ringhieri, I.] Le Dialogue de la vie et de la mort, trad. par J. Louveau. *Lyons, A. Volant & T. de Straton*, 1562. BN. A1

64* [Des Prez, F.] Recueil de la diversité des habits. *Paris, R. Breton*, 1562. Bodl; Paris, Mazarine. B1

65 Mennher, V. Arithmetique . . . *Antwerp, G. van Diest*, 1563. MPM. C2 1563

66 Meurier, G. Communications familieres. *Antwerp, P. van Keerberghe*, 1563. BM. C1

67 Ordonnancien, statuten ende maniere van procederen . . . *Antwerp, W. Silvius*, 1563. MPM. A2a

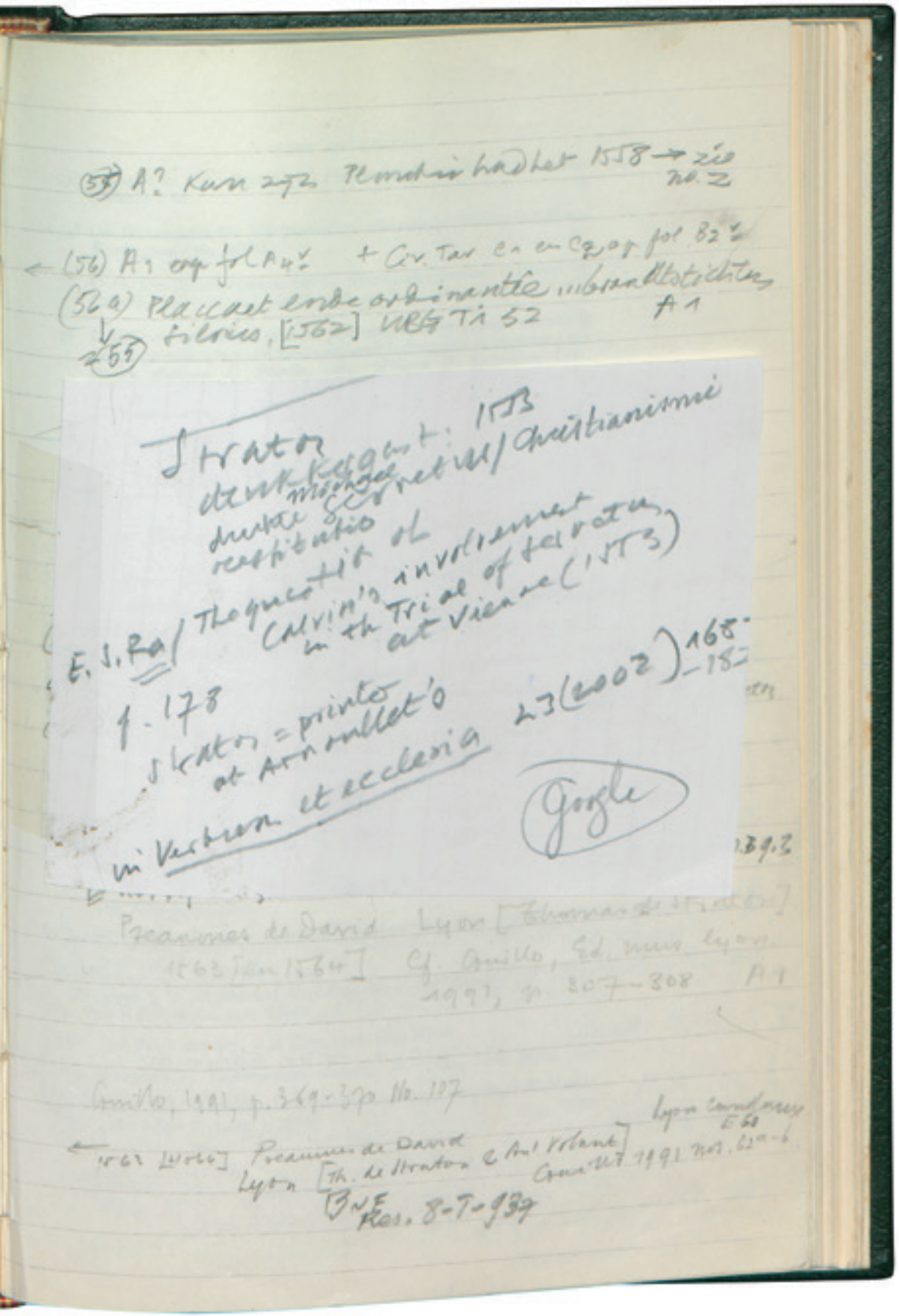
68 Remonstrances au Roy des deputez des trois estats de son duché de Bourgoigne. *Antwerp, W. Silvius*, 1563. BM; Ghent. A2a

69* Porquin, L. Een lieflick memorie boeck. *Antwerp, A. Tavernier*, 1563. Sabbe 12. MPM. C1, 2

70* Ordinancie, statuut ende eeuwich edict nopende der coopmanschap, stapel ende pryse van den aluynen. *Ghent, H. van den Keere*, [1563]. BM. H1

71 Ordinantie . . . zeevaert. *Ghent, J. van den Steene*, [*c.* 1563]. Vanderhaeghen i, 147. Ghent. H1

72 Calendier historial. *Lyons, J. de Tournes*, 1563. Bodl.; London, Victoria & Albert Museum. A1

Uitvoerig geannoteerd boek uit de bibliotheek van Hendrik Vervliet (BV 3201, p. 94).

Inhoud van lettermap van letterset textura van Simon Vostre (AV.LM.087).

tekeningen van Vlaamse kunstenaars als Henri Leys, Henri De Braekeleer, Rik Wouters, Constant Permeke, James Ensor, Félicien Rops, Eugeen Van Mieghem, de kunstenaarsfamilie Linnig, Floris Jespers, Panamarenko, Jan Fabre, Sam Dillemans, Philip Aguirre y Otegui en Tom Liekens.

De drukkerij met de nog volledig ingerichte werkplaats en drukpersen valt ten slotte onder de **typografische en technische collecties** van het museum. In deze collecties wordt al het materiaal bewaard dat gebruikt werd om woord en beeld te drukken op papier. Plantijn verzamelde kwalitatief

Plantijn verzamelde kwalitatief hoogstaand typografisch materiaal van de beste lettersnijders uit de Nederlanden en Frankrijk.

hoogstaand typografisch materiaal van de beste lettersnijders uit de Nederlanden en Frankrijk. Zo bewaart het museum nog 80 sets letterstempels (ca. 4.500 individuele stempels) en 200 sets lettermatrijzen (ca. 16.000 individuele matrijzen). Naast de bekende lettersnijders zoals Claude Garamond (ca. 1480–1561), Robert Granjon (1513–1590) en Hendrik van den Keere (1540–1580), zijn er ook talloze minder bekende lettersnijders vertegenwoordigd. Door systematisch te investeren in hoogwaardige stempels en matrijzen verzekerde de *Officina Plantiniana* zich van een gegarandeerde kwaliteit van loden letters om mee te drukken. Vandaag zijn er nog 323 letterkasten vol loden letters en daarnaast een aanzienlijke lettervoorraad bewaard. Ander drukkersmateriaal zoals zethaken, galleien, inktballen en frisketten behoren tot de technische collecties. De Plantijnse drukkerij maakte ook naam met mooi geïllustreerd drukwerk. Aanvankelijk werden de illustraties in hoogdruk, samen met de tekst, afgedrukt met houtblokken. Plantijn zelf was ook een wegbereider voor het gebruik diepdrukillustraties, waarbij etsen of gravures van koperplaten werden gedrukt. Het museum bewaart een gigantische collectie van meer dan 14.000 houtblokken en ruim 6.000 koperplaten.

Identificatiestrook op lettermap van letterset romein van Robert Granjon (AV.LM.690).

Verscheidene **archieven** met betrekking tot het huis en de collecties hebben een thuis in het museum. Het bedrijfs- en familiearchief van de families Plantijn en Moretus (1555–1876) vormt met 83 strekkende meter aan briefwisseling, boekhouding en administratie met betrekking tot de dagelijkse werking in het boekbedrijf, de kern van de archiefcollecties. Het is wereldwijd het enige bewaarde bedrijfsarchief van een drukkersatelier uit de zestiende eeuw, en daarom heeft UNESCO dit archiefgeheel in 2001 opgenomen in het 'Memory of the World'-register van het roerend cultureel werelderfgoed. Het Plantin-Moretusarchief is in zijn geheel ook integraal ingeschreven op de Vlaamse Topstukkenlijst. Het archief maakte deel uit van de inboedel die Edward Moretus in 1876 aan de stad Antwerpen verkocht. Daarnaast bevat deze collectie de archieven van aanverwante families (62 strekkende meter), twintigste-eeuwse onderzoeksarchieven (59 strekkende meter) en het administratief archief van het Museum Plantin-Moretus (9 strekkende meter). Sinds tien jaar verwerft het museum selectief twintigste-eeuwse onderzoeksarchieven. Het gaat steeds om archieven of documentatieapparaten gevormd door eminente onderzoekers bij hun onderzoek op de museumcollecties en vergelijkbare collecties. Deze archieven versterken het comparatief onderzoek naar de eigen collecties. Een voorbeeld is het archief van vzw De Berderen, dat zijn oorsprong vindt in het vernieuwende boekbandenonderzoek van Prosper Verheyden in het begin van de twintigste eeuw. Het Museum Plantin-Moretus is immers een zeer belangrijke bron voor het onderzoek naar de vroegmoderne boekdrukkunst en de rol daarvan bij kennisverspreiding.

De schenker: Hendrik Vervliet (1923–2020)

De in Antwerpen geboren Hendrik Désiré Louis Vervliet startte in 1949 als adjunct-conservator in het Museum Plantin-Moretus na zijn studies Klassieke Filologie aan de Katholieke Universiteit Leuven (nu KU Leuven) en een korte loopbaan in het onderwijs. In deze functie ondersteunde hij de recent benoemde hoofdconservator Leon Voet (1919–2002). Zij loodsten samen het gedeeltelijk verwoeste museum, dat voornamelijk aan de noord- en oostgevel beschadigd geraakte, door de herinrichting en restauratie na de Tweede Wereldoorlog. Hierna ontfermde Vervliet zich over de rijke nog bewaarde typografische collecties van het museum. Hij concentreerde zich in de eerste plaats over de talrijke lettersets die in de vroegmoderne drukkerij werden gebruikt om tekst te zetten: de letterstempels, matrijzen en loden letters. Vervliet bestudeerde daarbij grondig welke lettertypes de voorkeur kregen in boeken gedrukt in de *Officina Plantiniana* en identificeerde de lettersnijders en -ontwerpers van dit gebruikte materiaal. Hij bracht in 1960 samen met Karl Melis en Mike Parker de eerste inventaris uit van de typografische collectie van het museum tot 1652 in *De Gulden Passer*: 'Typographica Plantiniana. II. Early Inventories of Punches, Matrices, and Moulds in the Plantin-Moretus Archives'. Zijn functie in het museum spoorde hem als het ware aan om zijn privébibliotheek extensief uit te bouwen met referentiewerken en studies naar de materie. Niet alleen de vroegmoderne letter kreeg zijn aandacht. Zijn nauwkeurige onderzoek breidde zich ook uit naar de briefwisseling van zestiende-eeuws humanist Justus Lipsius en de latere en hedendaagse ontwikkelingen in de typografie en het bibliotheekwezen. In 1951 richtte hij met gelijkgestemden het Plantin Genootschap (het huidige autonome Plantin Instituut voor Typografie) op met als doel typografie en vormgeving in de theorie en praktijk te onderrichten. Enkele jaren later doceerde hij er zelf een vak rond het onderzoek naar zestiende-eeuwse lettertypes, waarin hij zich bleef verdiepen. Het pionierswerk dat hij hierover verrichtte, maakt hem vandaag de dag nog steeds als een van de belangrijkste onderzoekers en kenners van het materiaal. Zo worden onder andere zijn onderzoek naar zestiende-eeuwse typografie uit de Nederlanden, *Sixteenth-century printing types of the Low Countries* (1968), en zijn studie naar vroegmoderne Franse drukletters, *The palaeotypography of the French Renaissance* (2008), aanzien als standaardwerken voor onderzoekers en studenten.[1] Ook publiceerde hij veelvuldig in het veld van de filologie en de boek- en bibliotheekgeschiedenis.

Na een doctoraat over de tekstuele traditie van de *Suasoriae* van Seneca de Oudere dat hij in 1955 afwerkte aan de Katholieke Universiteit Leuven, maakte Vervliet in 1969 een carrièreswitch, toen hij werd aangesteld als hoofdbibliothecaris aan de Universiteit van Antwerpen, toen bekend als het Rijksuniversitair Centrum Antwerpen (RUCA). Hij zette belangrijke stappen in het bibliotheekwezen en voerde een pleidooi voor een efficiënte en hoogwaardige dienstverlening, een professionalisering van het bibliothecarisberoep en een sterkere samenwerking tussen nationale bibliotheken onderling en met internationale instellingen. Na vier jaar veranderde Vervliet van baan bij de pas opgerichte Universitaire Instelling Antwerpen (UIA), waar hij nog steeds aan de slag was als hoofdbibliothecaris. In deze periode liet Vervliet het niet na om de banden aan te houden met het Museum Plantin-Moretus en diens typografische collectie, maar ook met het Plantin Genootschap als docent. Tot in 1988, toen hij met emeritaat ging, was hij bovendien actief als hoogleraar in boek- en bibliotheekwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam. Na zijn pensioen besloot Vervliet zich opnieuw te richten op de studie van de typografie en de ontwerpers van

1 Hendrik D.L. Vervliet, *Sixteenth-century printing types of the Low Countries* (Amsterdam 1968); Hendrik D. L.Vervliet, The palaeotypography of the French Renaissance (Amsterdam 2008).

Digitaal bestand van letterset romein van Claude Garamont (verv-rom-83-2006z*).

lettertypes. In het bijzonder nam hij het werk van de Franse lettersnijder en -gieter Robert Granjon (1513–1589), een handelscontact van Christoffel Plantijn, onder de loep.[2]

Toen Hendrik Vervliet in 2018 vernam dat het Museum Plantin-Moretus eindelijk een conservator in dienst nam die de verantwoordelijkheid zou krijgen over de rijke bewaarde typografische en technische collecties, was hij verheugd. Hierdoor geraakte Vervliet ervan overtuigd dat het museum de best mogelijke bewaarplaats zou zijn voor zijn aangelegde bibliotheek en onderzoeksarchief. Hij besloot beide verzamelingen (gedeeltelijk) over te dragen aan het museum na zijn dood.

De schenking: bibliotheek en onderzoeksarchief

Tijdens een loopbaan van meer dan 70 jaar als onderzoeker, adjunct-conservator en hoofdbibliothecaris verzamelde Vervliet thuis gestaag een aanzienlijke privébibliotheek bijeen. Volgens zijn naasten deed hij dat voornamelijk door zelf boeken aan te kopen, maar ook door er te ontvangen, ruilen en recenseren. Hierachter zat geen uitgekiende verzamelstrategie. Zijn privécollectie stond bijna volledig in het teken van zijn jarenlange onderzoek naar de boekdrukkunst en lettertypes uit de vroegmoderne periode. Naast zijn eigen publicaties bevat de collectie moderne publicaties

2 Deze biografische informatie is geput uit de volgende artikels: Ludo Simons, 'In memoriam H.D.L. Vervliet (1923–2020)', *De Gulden Passer*, 99:1 (2021) 127–135; Julien Van Borm, 'In memoriam Hendrik Vervliet (1923–2020), *META*, 7 (2020) 45.

Doos met lettermappen van Griekse lettersets (AV.LM.300-361).

Digitaal bestand met afbeelding van vier letterstempels uit stempelset MPM.ST.046 (verv-civ-98-2018 [Danfrie-Granjon]).

over het bibliotheekwezen, modern typografie, maar ook kunst en heel wat poëzie. Van de 1.274 publicaties werden er 734 monografieën en tijdschriftpublicaties in de bibliotheekcollectie van het museum opgenomen. Publicaties waar we al een exemplaar van in het bezit hadden en onderwerpen en genres die minder relevant waren voor het museum, zoals poëzie, literatuur en actualiteit, kregen een bestemming in de nauw verbonden bibliotheek van het Plantin Instituut voor Typografie en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. Een uitzondering vormen de uitvoerige geannoteerde doubletten die omwille van hun onderzoekswaarde of de aantekeningen wel in de collectie werden opgenomen.

De bibliotheekcollectie die terechtkwam in Museum Plantin-Moretus bestaat voor het leeuwendeel uit Nederlandse publicaties (294) en bevat verder Engelstalige boeken (253) en Franse literatuur (144). De overige werken zijn gepubliceerd in tien verschillende talen (Duits, Latijn, Italiaans, Hongaars, Spaans, Armeens, Hebreeuws, Japans, Portugees en Russisch). Naast jaargangen van achttien verschillende wetenschappelijke (boek)-historische tijdschriften, beslaat Vervliets bibliotheekcollectie maar liefst 201 tentoonstellingscatalogi en bibliografieën van collecties uit voornamelijk Belgische, maar ook buitenlandse instellingen. De oudste editie uit zijn bibliotheek is een elfdelig werk uit 1762–1772 dat met haar gegraveerde platen en bijbehorende tekstuele toelichtingen als aanvulling dient voor de *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné* van Denis Diderot (1713–1784) getiteld *Recueil de planches sur les sciences, les arts liberaux, et les arts méchaniques*.[3] Vervliet had hiervan maar twee fragmenten uit het tweede en zevende deel in zijn bezit. Waarom spreekt voor zich: het tweede deel bevat immers een opsommende beschrijving van drie pagina's lang over het gieten van letters voor een drukkerij met acht gravures die gedetailleerd het proces uitbeelden. Hierop volgt een uitvoerige uiteenzetting over verschillende niet-Latijnse (letter)tekens en alfabetreeksen, van Hebreeuws tot Chinees. Het zevende deel brengt dan weer het gehele drukproces van boeken in kaart en bespreekt achtereenvolgens de manier van werken en gebruikte materialen om letters te zetten, het maken van een impositieschema voor de onderverdeling van een papiervel in pagina's op verschillende formaten, het klaarmaken van papiervellen voor de drukpers en het beïnkten en bedrukken van gezette tekst op papier. Een aparte sectie behandelt gravures in diepdruk. Vervliets exemplaren zijn dus typerend voor zijn privécollectie: sinds zijn aanstelling als adjunct-conservator in Museum Plantin-Moretus richtte hij zich via de aankoop van referentiewerken op de vroegmoderne boekgeschiedenis.

3 Denis Diderot, *Recueil de planches sur les sciences, les arts liberaux, et les arts méchaniques,* 11 vols. (Parijs 1762–1772). https://anet.be/record/opacmpm/c:lvd:1129081/N

In verschillende boeken liet Vervliet notities achter tussen de pagina's die een unieke inkijk geven in zijn onderzoeksmethode en gedachtegang. Van zijn eigen publicaties zijn er verscheidene drukproeven geschonken die doorschoten zijn met correcties en aanvullingen, maar ook volledige uitgaven vol met aantekeningen ter voorbereiding van een volgende editie. Vervliet had zijn onderzoeksarchief zelf ingedeeld in zes deelcollecties. De verschillende collectiegehelen zijn zeer divers van aard, zowel van dragers als van inhoud:

a. Een verzameling van ongeveer 2.000 overdrukken en fotokopieën over de geschiedenis van het boek en de drukletter;
b. 20 mappen met notities over het gebruik van drukletters in de Nederlanden, Frankrijk, Duitsland, enz.;
c. 30 mappen met foto's van letters, geordend per land;
d. Ongeveer 50 letterproeven uit de Nederlanden (zowel fotonegatieven als -positieven);
e. Een verzameling van ongeveer 1.300 mappen met reproducties, knipsels en notities over lettertypes, geordend per lettersoort met aanduiding van de 20-regelmaat, een gebruikte standaard in het onderzoek naar typografie
f. Meer dan 1.000 beeldbestanden (TIF) van lettertypes.

De schenking bestond echter uit veel meer collectiemateriaal, waardoor we besloten hebben om zijn archief onder te verdelen in een complexere boomstructuur van zes hoofdtakken ('briefwisseling', 'werkstukken', 'onderzoeksdocumentatie', 'secundaire literatuur', 'onderwijs' en

'expertisedeling in verband met het bibliotheekwezen'. Hieraan zijn telkens verschillende kleinere deelcollecties toegevoegd, zoals correspondentie met onderzoekers, werkmateriaal ter voorbereiding van publicaties en workshops, lesvoorbereidingen voor zijn functie als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam en als lesgever bij het Plantin Genootschap, onderzoeksnotities en microfilms met reproducties van oude drukken en correspondentie met andere onderzoekers. Zo beschikken we over een databank met meer dan 4.400 records van lettertypes en hun makers, de bijbehorende drukken en drukkers. De belangrijkste deelcollectie van het archief zijn de lettermappen (e). Elke map bevat beschrijvingen van specifieke lettertypes en informatie over de lettersnijders (vervaardigers) en de drukkers (gebruikers), de datum van gebruik, afmetingen en andere vormelijke elementen. In de meeste mappen zit een transparant met daarop een alfabet, waarmee Vervliet gemakkelijk lettertypes in oude drukken kon vergelijken.[4] Behalve de talrijke lettermappen voor de Latijnse en niet-Latijnse letterfamilies legde Vervliet ook lettermappen aan voor muziektypes en sierelementen als fleurons en sierinitialen.

4 Pernille De Wilde, 'De bibliotheek en het onderzoeksarchief van Hendrik D.L. Vervliet in het Museum Plantin-Moretus', *De Gulden Passer*, 101:1 (2023) 129–134.

Verwervingsvoorwaarden van een schenking

Als openbare Vlaamse erfgoedinstelling zijn de middelen voor collectieverwerving niet onbeperkt. Het museum houdt zich aan duidelijk opgestelde richtlijnen en prioriteiten voor het acquisitie- en schenkingsbeleid op basis van ons collectieprofiel.[5] We breiden de bestaande collecties actief uit met jaarlijks voorziene aankoopbudgetten door op zoek te gaan naar stukken die een meerwaarde betekenen. Zo volgen we het aanbod op bij veilinghuizen, antiquariaten en online veilingplatforms. Voor uitzonderlijke aankopen spreekt Museum Plantin-Moretus eigen budgetten uit legaten aan. Daarnaast brengen sympathisanten en verzamelaars die nauw met het museum verbonden zijn geregeld mogelijke aanwinsten aan. Belangrijke aankopen worden intern besproken, er worden adviezen opgevraagd en voorgelegd aan het schepencollege van de Stad Antwerpen. De actieve collectievorming in de vorm van aankoop van het Museum Plantin-Moretus richt zich hoofdzakelijk op de collecties van de erfgoedbibliotheek en het prentenkabinet. Voor de andere collectiegehelen worden eerder sporadisch nieuwe aanwinsten aangekocht, als een kans zich voordoet. Het Museum Plantin-Moretus zet daarnaast in op een verdere collectievorming via schenkingen. Op regelmatige basis ontvangt het museum als instelling stukken of deelcollecties van particulieren, kunstenaars of andere instellingen. Een dergelijke werking vertrekt noodzakelijk van een sterk onderhouden netwerk.

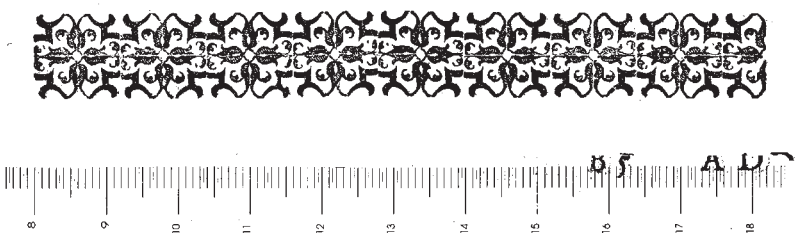
5 Richtlijnen hierover zijn te vinden op het kennisplatform van FARO, het Vlaamse steunpunt voor cultureel erfgoed. Zie onder meer 'Hoe versterkt u de collectie', *Faro*. Geraadpleegd op 26 februari 2024. https://faro.be/kennis/collectiemanagement/hoe-verzamelt-u-erfgoed.

De actieve collectievorming in de vorm van aankoop van het Museum Plantin-Moretus richt zich hoofdzakelijk op de collecties van de erfgoedbibliotheek en het prentenkabinet.

verv-flc-112-1573[Granjon]

Missale Romanum, ex decreto sacrosancti concilii Tridentini restitutum, Pii V pont. max. jussu editum. - Antverpiae, Plantin, November 1573, fol. B5, p. 25; FL 22; BT 6329; Plantin Museum R 54.25.

Digitaal bestand met fleurons van Robert Granjon (verv-flc-112-1573[Granjon]).

Een goed contact met bibliofielen en geïnteresseerden in de eigen collecties van het museum mag hierbij niet onderschat worden. Het is dus van belang om een vertrouwensband op te bouwen met verzamelaars die actief zijn in gelijkaardige domeinen. Als zij de voorbeeldfunctie van het museum voor de duurzame bewaring en het toegankelijk maken van erfgoed inzien, zullen ze later sneller bereid zijn om een schenking te overwegen.

In de vroege jaren van het museum bestond er geen duidelijk kader met afgelijnde criteria voor schenkingen, waardoor veel schenkingen een plaats kregen in onze collecties. Vandaag doen we beroep op een weloverwogen schenkingsbeleid met vaste procedures en selectievoorwaarden. De conservatoren van de verschillende deelcollecties nemen elk het schenkingsbeleid van de deelcollectie waarvan ze verantwoordelijk zijn op zich. Zij zijn dan ook de vaste contactpersonen bij een nieuwe aanvraag en gaan na of de collectie een plek verdient in de instelling. Om een schenking te kunnen aanvaarden, moeten de geschonken stukken immers een relevante toevoeging vormen ten aanzien van de vastgelegde verzamelgebieden en voor het presentatiebeleid van het museum. Bovendien dient de schenking een cultuurhistorisch kader te bieden voor de kerncollectie. Doubletten worden alleen aanvaard als het over oude drukken gaat tot 1801, enerzijds omdat ze omwille van eigendomsmerken en gebruiksgeschiedenis een extra waarde hebben voor de kerncollectie, anderzijds omdat ze het presentatiebeleid ondersteunen. In deze context worden ook objecten die in relatie staan tot de geschiedenis van het oude Plantijnse Huis en zijn werking (met inbegrip van manuscripten van auteurs) aangekocht of bij schenking of legaat aanvaard. Soms aanvaardt het museum de vraag van instellingen om werken in permanente bruikleen op te nemen. Het gaat dan voornamelijk over collectiestukken die complementair zijn aan de eigen collectie en waarbij het belangrijk is dat het eigenaarschap bij de instelling blijft. De inbruikleenneming van particuliere collecties is uitzonderlijk. We wegen elk voorstel hieromtrent af aan de hand van budgetten, de historische waarde, de omvang, de complementariteit aan onze eigen collecties, de nodige zorg, opslagruimte etc.

We beoordelen aangereikte schenkingen dus telkens grondig aan de hand van het collectie- en acquisitieprofiel van de betreffende deelcollectie. Toen Hendrik Vervliet in 2020 zijn persoonlijke bibliotheekcollectie en onderzoeksarchief aan Museum Plantin-Moretus aanbood, evalueerde conservator archieven Kristof Selleslach in samenspraak met de conservator typografie en drukerfgoed, Joost Depuydt, eerst of dit geheel kon worden opgenomen in onze collectie. Terwijl Vervliets boeken grotendeels een meerwaarde betekenen voor de moderne referentiebibliotheek, gaat het hier immers wel om een atypisch archief. Zo is het niet rechtstreeks verwant met de historische archieven van de *Officina Plantiniana* en valt het in strikte zin niet onder de verwervingsvoorwaarden. Omdat de materialen samen wel een unieke rijke bron vormen om de studie van de typografische collecties in het museum naar een hoger niveau te tillen, besloten we de schenking te aanvaarden. Om zoveel mogelijk binnen de grenzen van ons collectieprofiel te blijven en omdat de bibliotheekcollectie bestond uit boeken waarvan het museum reeds een exemplaar had, besloten we een deel ervan te selecteren voor herbestemming. Hierbij verwijzen we in de eerste plaats door naar collega-instellingen, in dit geval het Plantin Instituut voor Typografie en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience omwille van de thematiek van de collectie en de nauwe banden die Vervliet met de beide instellingen onderhield.

Bij de overdracht van een schenking ondertekenen beide partijen een schenkingsovereenkomst, waar mogelijks enkele bepalingen in worden opgenomen. Een veelvoorkomende voorwaarde van de schenker is de garantie dat de collectie wordt beschreven en toegankelijk gemaakt voor een breed publiek. Dit is omwille van personeel en budget belangrijk om in het achterhoofd te houden. Zo proberen we vaak via projectsubsidies de nodige middelen te verwerven om de collectie te ontsluiten en te digitaliseren. In het geval van de schenking Vervliet heeft het museum zelf middelen gezocht en gevonden in de eigen begroting om de basisregistratie van de collectie te garanderen. Daarmee wilden we vermijden dat Vervliets vrees, dat zijn onderzoeksarchief enige tijd onaangeroerd zou blijven liggen, bewaarheid zou worden. We schakelden Pernille De Wilde, een tijdelijke projectmedewerker, in om zowel de bibliotheek als het archief in onze collectiesystemen te beschrijven.

Een goede controle van de nieuwverworven collectie bij binnenkomst is een belangrijk aandachtspunt. In het geval van de schenking Vervliet was het niet mogelijk om het archief en de bibliotheek meteen over te dragen, door de toenmalige geldende coronamaatregelen. Nadat Vervliet naar een woonzorgcentrum verhuisde, kwam zijn collectie tijdelijk in een ongeschikte plaats terecht. De opslag in een vochtige kelder, veroorzaakte een schimmeluitbraak bij zowel de archief- als bibliotheekcollectie. Bij aankomst in het museum, enkele maanden later, plaatsten we de collectie daarom onmiddellijk in quarantaine, afgezonderd van de eigen collectie om schimmelbesmetting te voorkomen. Een expert-restaurator controleerde de aangetaste werken om na te gaan hoe ernstig de schimmelsporen waren. We pakten de reiniging ervan intern aan om de boeken schimmelvrij te krijgen. Deze reiniging van de aangetaste stukken, vooral boeken met een stoffen omslag, kreeg prioriteit en gebeurde voor de registratie van de verworven materialen. Ondertussen zijn alle stukken beschreven en beschikbaar voor consultatie. De verzameling van Vervliet is in de bibliotheekcatalogus van het museum te vinden bij de collecties via deze URL: https://anet.be/opac/mpm/opacmpm/catcol%3Aco:mpm:20.
Om zijn archiefcollectie te raadplegen, volstaat de zoekterm ‘Hendrik Vervliet’.

Toekomstplannen met het archief Vervliet

Veel van Vervliets onderzoek vond plaats op basis van de rijke typografische collectie in het Museum Plantin-Moretus. Met de uitvoerige beschrijving van elk lettertype in de collectie lettermappen kunnen we met terugwerkende kracht de aanwezige lettersets in de museumcollectie gedetailleerder beschrijven. Sinds het vertrek van Vervliet uit het museum in 1968 heeft er niemand in het museum zich nog zo actief beziggehouden met de beschrijving van de typografische collectie. Pas 50 jaar later heeft de nieuwe conservator typografische en technische collecties recent de draad weer opgenomen. Door digitalisering streven we naar een veel bredere toegankelijkheid van dit unieke typografische materiaal. Zo werden recent alle individuele letterstempels in het kleinste detail (met schaalaanduiding) digitaal gefotografeerd. Van de matrijzensets is voorlopig enkel een digitaal beeld per set beschikbaar, maar ook de individuele matrijzen zullen volgen.

Een selectieve digitalisering van Vervliets onderzoeksarchief, in combinatie met de gedigitaliseerde stempels, matrijzen, maar ook gelinkt aan de edities waarin deze letters werden gebruikt, legt de basis van een digitale thesaurus van lettertypes. Dankzij het Google Booksproject van het Museum Plantin-Moretus en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience zijn bovendien heel wat oude drukken nu ook integraal digitaal beschikbaar. Door Artificial Intelligence software te trainen in het herkennen van lettertypes, kunnen bibliografieën zoals de Plantin Press, die bibliografische beschrijvingen verzamelt van boeken gedrukt door Christoffel Plantijn (nu ook online en vrij toegankelijk als Plantin Press Online) worden gekoppeld aan die digitale thesaurus van lettertypes. In samenwerking met internationale partners, zoals de *Imprimerie nationale* in Frankrijk en de collectie Enschedé in het Noord-Hollands Archief, kan zo'n thesaurus uitgroeien tot een krachtig onderzoeksinstrument. Door toevoeging van beschrijvingen van lettertypes die niet aanwezig zijn in de collectie van het Museum Plantin-Moretus, krijgen gebruikers bovendien meer informatie over de diverse letters die in de zestiende en zeventiende eeuw in Europa werden gebruikt. Dit is niet alleen nuttig voor het onderzoek naar de stilistische evolutie van gebruikte lettertypes, maar ook naar de wederzijdse beïnvloeding tussen letterontwerpers en -snijders.

Het archief van Vervliet bevat ook heel veel biografische en andere informatie over lettersnijders, drukkers en andere personen die bij de creatie van letters betrokken waren. Behalve de bekende lettersnijders zoals Claude Garamond, Robert Granjon en Hendrik van den Keere, passeren er ook talloze minder bekende figuren de revue. Het archief van Vervliet, in combinatie met het rijke archief van de Officina Plantiniana, biedt zo nieuwe kansen voor onderzoek naar deze 'mindere goden' in de geschiedenis van de typografie.

Bio

Zanna Van Loon, Joost Depuydt en Kristof Selleslach.
De auteurs zijn alle drie verbonden aan Museum Plantin-Moretus. Zanna Van Loon is conservator oude drukken en handschriften, Joost Depuydt werkt er als conservator typografie en drukerfgoed, en Kristof Selleslach is conservator archieven.